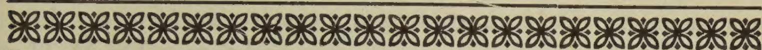
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 9. Januari 1924.

Dr. BRUININGS „VERZAMELDE STUDIËN"

door
Dr. V. HEPP,
Hoogleeraar aan de V. U. te Amsterdam.

I.

Eerste Bundel:
Dogmenhistorische Studiën.
Tweede Bundel:
Wijsgeerige en dogmatische studiën.
Derde Bundel:
Studiën van verschillenden aard.
P. Noordhoff 1923, Groningen.

't Was de dag vóór de behandeling van de Hooger-Onderwijswet-Kuyper, dat ik voor 't eerst met Prof. Bruining kennis maakte, een kennismaking heel uit de verte. Hij stond op den katheder in de aula van de Stedelijke Universiteit van Amsterdam, ik zat op een van de achterste rijen stoelen. Over de Hooger-Onderwijswet zou 't natuurlijk gaan. Als sprekers zouden, behalve Prof. Bruining, optreden Mr Troelstra en Prof. Fabius. Troelstra had zijn sinds de Novemberdagen van 1918 alombekende groote witte „vellen" voor zich en droeg daarvan een ietwat leeuwerige, maar toch kranig demagogische speech voor. Het eind vooral deed het 'm. Als knal-effect nam hij de witte „vellen" op, wierp ze met theatraal gebaar op den lessenaar en zei: „Zóó hoop ik morgen in de Tweede Kamer te spreken". Daverend applaus, want de sociaal-demokratische heeren- en dames-studenten waren mild vertegenwoordigd.

Enfin, er woei een frissche bries. Ook prof. Fabius was in zijn kracht. Hij sneed de argumenten van de tegenstanders door zijn vlijmende logika gewoon aan stukken. Zijn sarcasme was geweldig. De s.-d. studenten zaten te draaien op hun stoelen en konden hun woede niet verbergen. De V.-U.-studenten daarentegen konden het applaus niet inhouden. Hatelijke blikken werden ons toegeworpen, vooral door de dames-soci's. En nu leeren ons de romans wel, dat de haat de oogen der vrouwen vermooit, maar ik kan niet zeggen, dat dit toen bepaald opviel. Doch nu Dr Bruining. Wat versleten zinnen zei hij! Hoeveel maal hadden we die niet reeds gelezen. Niet een enkelen keer opende hij een nieuw gezichtspunt. Hij bleef maar herkauwen. Studenten houden van snel recht, wat later wel eens snel onrecht blijkt te zijn. Zij grijpen al heel gauw naar het touw van de valbijl. Zachtmoedigheid in het kritiseeren is hun tamelijk vreemd. 't Moet er scherp van langs gaan. Nu met Bruining ging 't er ook scherp van langs. Hierover was men het roerend eens: hij was een homme fini.

En eigenaardig, dat een studentenoordeel zoolang kan nawerken. Als ik later tijdschriftartikelen van Bruining onder de oogen kreeg, legde ik ze dadelijk terzij. Die rede raakte ik nog niet kwijt. Daarenboven kan men een artikel van Bruining niet zoo dadelijk overzien. Zijn zinnen zijn veelal ingewikkeld en soms moet men op ouderwetsche manier aan taalontleedkunde gaan doen en vragen: wat is het onderwerp en wat het gezegde? Hij stopt midden in een zin een niet vloeienden tusschenzin of ook wel een citaat, zoodat men moeite heeft den draad vast te houden. Hij dwingt niet tot lezen.

Bij verdere studie begon mijn oordeel zich echter te wijzigen, Zeker, Bruining schrijft stroef. Maar de behandeling zijner onderwerpen is hoogst interessant. Hij blijkt niet de herkauwer uit zijn Hooger-Onderwijs-rede te zijn, maar integendeel iemand, die uit eigen oogen wil kijken. Soms lijkt hij weleens al te zelfstandig. Zijn meeste artikelen dragen

een polemisch karakter. Hij zet een gangbare meening voorop, waartegen hij dan argumenteert. Men krijgt zoo nu en dan den indruk, dat hij gaarne in de contramine is. Ik hoop dit nader te adstrueeren. B r u i n i n g was een echte dogmatische kop. Een man, waarop de modernen trotsch kunnen zijn. Evenwel werd hij teveel door de détails in beslag genomen, dan dat hij tot een machtige systeem-conceptie kon komen. Zijn kracht school, gelijk bij zoovele geleerden, in het tijdschriftartikel, niet in het breede boek. Toch vormen de artikelen, door hem geschreven, dank zij de zorg van zijn begaafde dochter, mej. Dr N. B r u i n i n g, theologe, drie lijvige boekdeelen, samen 1092 bladzijden tellende. En ieder, die in dogmatiek belangstelt, zal de dochter dankbaar zijn voor het monument, dat zij hierin voor haar overleden vader heeft opgericht.

Veel studie besteedde B r u i n i n g aan de oude theologie. Zelfs kan hij daarin jongere Gereformeerden beschamen. Men zou meenen, dat de reformatische geschriften en confessies voor hem, den moderne, geen interesse zouden hebben. Stellig hebben de meeste latere modernen zich hieraan ook weinig laten gelegen liggen. Maar in dit en ook in andere opzichten herinnert hij echter sterk aan S c h o l t e n. Het verwondert daarom niet, dat hij S c h o l t e n s *„Leer der Hervormde Kerk"* aldus aanbeveelt (I bl. 100): „een boek, nog steeds waard om niet enkel gelezen, maar bestudeerd te worden, nog steeds m.i. een der beste beschrijvingen van het eigenlijk karakter van, en van de typische verschillen tusschen de onderscheiden daarin in oogenschouw genomen protestantsche stroomingen". Evenwel heeft het herhaaldelijk den schijn alsof hij naar gelegenheden zoekt om het te doen uitkomen, dat hij het in dit en dat met S c h o l t e n oneens is. Vreesde hij voor een slaafsch volgeling van den grondlegger van het modernisme in Nederland te worden gehouden? Ook valt het op, dat hij wel aan L u t h e r, M e l a n c h t o n, Z w i n g l i, het Tridentinum den tol eener nauwgezette bestudeering heeft betaald, maar dat C a l v ij n

er mager afkomt. Een goed gedocumenteerde beoordeeling van het Calvinisme geeft hij nergens. Daaraan moet het dan ook geweten, dat zijn beschouwingen over het reformatorische tijdvak een opmerkelijke eenzijdigheid vertoonen.

Maar ik zal hier niet meer van zulke karakteristieke trekken afteekenenen. Ze komen bij de revue van de afzonderlijke artikelen vanzelf ter sprake.

—

Ik begin dan met den Eersten Bundel, die aan de dogmageschiedenis gewijd is en volg de artikelen op den voet.

Het eerste draagt tot opschrift: *Lutheranisme, Roomsch-Katholicisme en Zwinglio-Calvinisme in hunne onderlinge verhouding in de 16de eeuw.* Een onderwerp, waaraan heel wat vastzit. Al dadelijk maakt men kennis met Bruinings methode. Hij begint met te vragen, hoe men tegenwoordig het onderhavige probleem stelt en voert er dan zijn bedenkingen tegen aan. Hij kiest bij voorkeur zulke problemen, waarin hij een ander inzicht meent te hebben dan de meeste theologen van zijn tijd. Want polemiseeren is zijn lust. Nu stellen de meerderheid der Duitsche theologen de kwestie aangaande de stroomingen in de 16e eeuw zóó: aan den éénen kant staat Rome, aan den anderen kant in bond het Lutheranisme, Zwinglianisme en Calvinisme (I blz. 8), waarbij dan Luther de eigenlijke reformator is en Zwingli en Calvijn slechts reformatoren bij zijn gratie (bl. 7.) In den laatsten tijd hebben Tröltsch en A. Dorner tenminste voor Zwingli de eer opgeëischt aan een zelfstandige religieuse beweging het aanzien te hebben gegeven. Bruining gaat nog verder. Hij orienteert heel anders. Voor hem staat Luther dichter bij Rome dan bij Zwingli.

De formuleering, door velen aanvaard, als zou de kennis van den weg der zaligheid volgens Rome den mensch van buiten af, door de kerk, worden aangebracht, terwijl naar protestantsche opvatting het geloof persoonlijke, eigengevormde overtuiging zou zijn, verwerpt hij als onzuiver (bl. 12). Beide toch erkennen een gezag boven den mensch, Rome

het kerkelijk, L u t h e r het Schriftgezag (bl. 13). Ook is volgens hem de theorie: L u t h e r stelt de rechtvaardiging door het geloof alleen tegenover de Roomsche leer van de verdienstelijkheid van goede werken m. a. w. van rechtvaardiging op grond van verdienste onhoudbaar, wijl hier het gevoelen van Rome hiermee niet juist omschreven is (bl. 14). Maar hierin ziet hij het eenig wezenlijke verschil: Rome leert de gratia *infusa* en L u t h e r de gratia of iustitia *imputata*. Alle andere verschillen zijn daarbij vergeleken ondergeschikt. In andere fundamenteele gedachten aangaande de leer des heils zijn Rome en L u t h e r het volkomen met elkander eens, (bl. 32). „Evenals voor het Roomsch-Katholicisme is voor het Lutheranisme het heil een *genade-gave*, die door God den onder den ban van den erfvloek liggenden mensch wordt aangeboden; in dier voege, dat, zal zij zijn deel worden, en haar *willen* — immers niet *niet-willen* — aanvaarden zijnerzijds wordt vereischt. En die genade laat het Lutheranisme tot den mensch komen, door de prediking des Woords en de Sacramenten, welke daarmede in de Luthersche heilstheorie, geheel in overeenstemming met de roomsche, het karakter dragen van *heilsnoodwendige genademiddelen*. En hiermede verkrijgt de kerkelijke gemeenschap, als draagster dier genademiddelen, ook in het Lutheranisme weer, als in het Roomsch Katholicisme, het karakter van heilinstituut" (bl. 38. 39). Door de genoemde omzetting van de rechtvaardigingsleer, waarbij de mensch in plaats van iustus-innerlijk *rechtgemaakt*, door God rechtvaardig *verklaard* wordt, is het groote, nieuwe beginsel van L u t h e r. „Het Lutheranisme zou men in één woord kunnen qualificeeren als: transpositie van de in de roomsche kerk ontwikkelde heilstheorie in een nieuwen religieusen toonaard". (bl. 42).

En Z w i n g l i? Ook over hem weidt B r u i n i n g breed uit. De man van Zürich sluit zich wel in de terminologie bij L u t h e r aan, maar geeft aan die termen een anderen inhoud. De overeenstemming tusschen beide beperkt zich alzoo voor

een voornaam deel tot de terminologie (bl. 42). En nu stelt Bruining zich ten doel dien anderen inhoud te doen kennen. Hij releveert daartoe zeven momenten.

Ten *eerste* leert Zwingli met Rome, dat de mensch door de zonde de bovennatuurlijke gaven heeft verloren (bl. 45). De menschelijke natuur als zoodanig is niet in staat Gods wet te vervullen (bl. 46.)

Ten *tweede* is de zondeval bij Zwingli alleen voor Adam zonde. Voor diens nakomelingen is hij slechts een ziekte. Er staat geen straf op. Daarom is een pas geboren kind niet verdoemelijk. Dat wordt het eerst, wanneer het een zondige daad heeft begaan (bl. 47, 48).

Ten *derde* denkt Zwingli zich de verhouding van God tot de heidenwereld anders dan Luther. Hij neemt ook heidenen onder de gezaligden op. Eigenlijk staan christen- en heidenwereld voor God op één lijn. Innerlijke gezindheid beslist (bl. 48 vv.)

Ten *vierde* erkent Zwingli wel, dat uit Christus alleen het heil is, doch Christus is daarbij geen heilsmiddelaar maar eenvoudig identiek met „God" (bl. 55, 75.)

Ten *vijfde* stelt hij in vrij sterke mate zijn eigen denkbeelden tegenover de Schrift (bl. 55.)

Ten *zesde* heeft zijn sacramentsleer dezelfde wijziging ondergaan als zijn Middelaarsidee. De genade gaat buiten de middelen om. Deze zijn alleen teekenen (bl. 57, 58.)

Ten *zevende* noemt hij God den auteur van het kwaad. Maar dit heeft niet tot effect dat er zonde en schuld is in God. Want God staat boven de wet (bl. 63).

En wanneer Bruining nu de balans opmaakt, dan vindt hij, dat Zwingli op menig punt dichter staat bij Rome dan bij Luther o.a. in zijn leer van het donum superadditum, van het middelaarschap van Christus (dat ook bij Rome sterk op den achtergrond treedt). In zijn oordeel over de heidenwereld houdt hij het midden tusschen Rome en Luther (bl. 68, 69). Aan den kant van Luther staat hij weer als het gaat om de rechtsverhouding tusschen God

en den geloovige (bl. 70). Maar wat het voornaamste betreft, de val en de vloek, is er van Luthers beschouwing bij Zwingli niets overgebleven. Ook heeft Zwingli de genade-opvatting van Luther veranderd. Werkt volgens het Lutheranisme de genade door 's menschen toedoen en is ze wederstandelijk, volgens Zwingli, is er geen sprake van menschelijken wederstand tegen de genade (bl. 74). De heiden, die naar de wet door God in zijn hart geopenbaard, zich richt, wordt zalig, zoo goed als de christen, die wandelt in het hem geschonken licht. Luther wilde kerkhervorming. Ook in Rome was men op reformeeren uit. „In Zwingli's gedachtenkring was voor eene kerk in den ouden zin des woords, hoe gezuiverd ook, geene plaats meer." „Hier blijkt tusschen Zwingli eener-, Luther en Rome anderzijds een kloof te gapen, veel breeder en dieper dan die, welke Luther en Rome van elkander scheidt" (bl. 75).

Nu Calvijn. Zwingli bleef tot op zekere hoogte een alleen staande figuur. Zelfs zijn naaste vrienden hebben hem niet begrepen, meent Bruining. Zij hadden er geen oog voor, dat Zwingli met de traditioneele terminologie nieuwe gedachten uitdrukte. Zoo gaf Bullinger geen verdieping en ontwikkeling van Zwingli's theologie, maar verwatering (bl. 76). Deze vrienden werden echter overvleugeld door Calvijn. Mogen Harnack, Seeberg en Loofs Calvijn voor een epigoon van Luther houden, Tschackert een scherpe scheiding maken tusschen Zwingli en Calvijn, A. Dorner daarentegen Calvijn de lijn van Zwingli laten voortzetten, zonder in de grondgedachten wezenlijke wijziging aan te brengen, voor Bruining ligt de waarheid in het midden (bl. 77, 78). De traditioneel aangehouden termen vertegenwoordigen voor Calvijn wederom realiteit. Calvijns stelsel is niet anders dan een onder Lutherschen invloed gewijzigd Zwinglianisme (bl. 85.) Bruining poogt dit te documenteeren. Wij zullen hem hierin niet volgen. Alleen vermelden

wij hier Bruinings eindoordeel over Calvijn — een oordeel, dat onder niet-Calvinisten zoo goed als het gangbare is — „Calvijns groote kracht en beteekenis als organisator op kerkelijk en als systematicus op dogmatisch gebied is boven twijfel verheven. Maar oorspronkelijkheid in dogmaticis is hem, naar mij voorkomt, niet toe te kennen". (Bl. 101.)

De kritiek op posthume werken behoort aan ander eischen te voldoen dan die op geschriften van nog levenden. De gestorvene kan zich niet meer verantwoorden. Ook kan hij geen correctie meer aanbrengen. Tenzij de auteur een scholarch is, wiens beginselen door duizenden discipelen worden gepropageerd, zal de kritiek zeer geborneerd behooren te zijn.

Als uitgangspunt van deze kritiek kan uitnemend dienen de laatste alinea van het artikel, welke ik hier in haar geheel laat volgen; „Overigens, ondanks de verzwakking, die het Zwinglio-Calvinisme door de vervanging der supra- door de infralapsarische gedachte onderging, heeft het toch zijn theocentrisch karakter niet geheel verloren. In dit opzicht staat het door de gansche geschiedenis van het Protestantisme heen als een eigenaardige richting naast, tot op zekere hoogte tegenover, het Lutheranisme. Wat het als zoodanig gewerkt heeft, hoe het overal waar het ingang vond, mannen en vrouwen heeft gekweekt, sterk van geest, groot in kracht zoowel om te dragen als om te werken en te strijden, behoeft aan niemand, die in de geschiedenis niet geheel vreemdeling is, te worden herinnerd. Dit verklaart en rechtvaardigt, het streven om het nog weer in onzen tijd tot een levende, tot de het geestelijke leven ook der moderne maatschappij beheerschende macht te maken. Jammer slechts, dat dit streven zich vernieuwing van den vertroebelden vorm, door Calvijn eraan geheven, ten doel stelt. Een vooruitstrevend Gereformeerd protestantisme heeft niet in de eerste plaats aan Calvijn, maar aan Zwingli aan te knoopen; om de door dezen gegeven motieven zuiverder dan Calvijn

gedaan heeft — en dan misschien in dien tijd met eenige hoop op slagen bij de groote menigte kon geschieden — op te nemen en dan tot eene op de hoogte van de moderne wetenschap en tijd staande godsdienstige levens- en wereldbeschouwing uit te werken."

Oef, wat vermoeiende zinnen! En toch springt in die slotalinea juist de aap uit de mouw. Voorzoover het modernisme nog eenigen band aan de oude confessies voelde, deed het steeds zijn voorliefde voor Zwingli blijken. Zoo bij Scholten. Zoo bij Kuenen, die Bavinck als onderwerp voor zijn dissertatie aan de hand deed de Ethiek *niet* van Calvijn, maar van Zwingli. En Bavinck stelde op eenige belangrijke punten de ethiek van den laatste boven den eerste en toonde in zijn eerstelingsarbeid den invloed van zijn leermeesters te hebben ondergaan. (Vgl. mijn: Dr. Herman Bavinck, bl. 78). Zoo nu ook bij Bruining. Zwingli trekt modernen van dit slag door zijn ruime opvattingen in zake de zaligheid der heidenen en in verband daarmee de noodzakelijkheid van den Middelaar. Dat, gelijk Bruining beweert, Zwingli de idee van Heilsmiddelaar niet zou hebben gekend, meen ik te moeten weerspreken. Alleen, deze idee kwam bij hem niet tot haar recht, omdat hij in Christus bovenal een voorbeeld, een ethische persoonlijkheid zag. En dit alles had zijn oorzaak weer in het humanisme, dat Zwingli door zijn reformatorische denkbeelden heenweefde. Zoo komt Zwingli voor deze modernisten te staan als een universalist en humanist. Bij hem ontdekken ze de sterkste affiniteit met zichzelf. Hij is hun held. Hij is *de* reformator.

Daardoor wordt vanzelf de positie van de andere reformatoren bepaald. Luther reikte niet tot Zwingli. Daarom wordt hij door Bruining meer aan Roomschen kant geplaatst. Calvijn dong op Zwingli's voorstellingen veel af. Daarom heet het van hem, dat hij het Zwinglianisme verwaterde. En dat alles wordt gestaafd met „Belegstelle". Maar met zulke citaten gaat het als met statistische gegevens.

Er is kunst toe noodig om ze te groepeeren. Bruining meende daarin wel objectief te zijn, maar was het niet. Hij handelde te goeder trouw, maar die trouw was tevens de trouw aan zijn modernistisch beginsel. Om eens iets te noemen. Hij achtte het verschil tusschen het gezag, dat Rome erkende en het gezag, dat Luther huldigde van weinig beteekenis. Hij bespreekt het dan ook „en bagatelle". Beiden beriepen zich op gezag en dat was kenmerkend. Terwijl toch in de praktijk bleek, dat dit onderscheid tot in het hart van de twee bewegingen ingreep, Het gezag van de kerk of het gezag van het Woord, ziedaar het dilemma, dat heel den reformatorischen strijd heeft beheerscht. Maar Bruining mocht als modernist dat niet zien. En wilde het niet zien. Nog meer ware aan te stippen. Als Bruining tegenover uitspraken van Luther stelt de decreta en canones van Trente, dan moet dit streng worden afgekeurd. De laatste toch verschenen na Luthers dood. Luther kon zich daartegen niet hebben gericht. En dat het Tridentinum in alle deelen uitdrukking gaf aan wat de kerkleer van Rome vóór de Reformatie behelsde, zal wel geen enkel niet-Roomsch dogmahistoricus voor zijn rekening nemen. Luther bestreed de Roomsche leer en praktijk zooals hij die vond. Tegen deze wijze van documentatie bestaat dan ook ernstig bezwaar.

—

In de bespreking van het eerste artikel uit den Eersten Bundel, gaf ik een proeve van Bruinings denkconstructies.

Natuurlijk mag ik zóó niet voortgaan. Deze beschouwing van Bruining's „Verzamelde Studiën" zou een bedenkelijke afmeting aannemen. Over de volgende artikelen geef ik dan ook slechts korte aanduidingen.

Het tweede artikel handelt over *„De grond der geloofsverzekering bij Luther"*. Ook hier gaat Bruining weer polemisch te werk. Vele modernisten nemen aan dat Luthers woord op den rijksdag te Worms gesproken: „Weil wider das Gewissen zu handeln beschwerlich, unheilsam und

fährlich ist," het wezen van het Lutheranisme in zijn eerste periode formuleert en thans nog door het modern-protestantisme in eere wordt gehouden. „In de moderne richting eerst zal dan de echte protestantsche idee voor goed tot haar recht en hare volle verwezenlijking moeten gekomen zijn". (bl. 108). Bruining is het hier niet mee eens. „Luther te maken tot vertegenwoordiger van het moderne beginsel, ... hiertoe geeft, meen ik niets in zijn reformatorisch optreden recht" (bl. 110). Hier moet ik even opmerken, dat die gewraakte meening ook volstrekt niet in Bruinings stelsel past. Is Luther meer Roomsch dan protestantsch, naar den maatstaf van Zwingli gemeten (zooals Bruining in zijn eerste artikel betoogde), dan zou het toch wat al te vreemd zijn, indien zoo'n man het parool voor het echte protestantisme had uitgegeven.

Hij licht het verband, waarin deze uitspraak van Luther voorkomt toe, stelt nog verdere onderzoekingen in en komt dan tot deze conclusie: „Er is bij Luther geen sprake van, dat een mensch het heilsgeloof, het geloof aan den „gnädigen" God, buiten de Schrift om zou kunnen putten uit hetgeen God innerlijk hem openbaart en doet ervaren". (bl. 115). De Schrift was de grond der geloofsverzekering bij Luther. „Niemand minder dan juist Luther (leent) zich er toe om te worden voorgesteld als eerste vertegenwoordiger van het modern-protestantsch beginsel" (bl. 116.) Dat is de logika van Bruining. De bekende vrijmoedige uitlatingen van Luther over onderscheiden stukken der Schrift maakt hij hiermee rijmend.

Bruining parafraseert de verklaring van Luther op den rijksdag aldus: tenzij men mij van dwaling *overtuigt*, wil en kan ik niet terugnemen, wat ik geschreven heb. (bl. 128.)

Aan het slot maakt Bruining echter een kwart draai, waardoor hij de modernistische beschouwing halverwege in het gevlei komt. De woorden van Luther, zegt hij, hebben ook een meer algemeene strekking. „Nergens weet het

protestantisme van een plicht om een eenmaal verworven overtuiging tot zwijgen te laten doemen door welk gezag ter wereld ook" (bl. 128). Hij valt Hausrath bij, waar deze het moment, waarop Luther die woorden uitte: „einen Wendepunkt in der Geschichte der Welt" noemt. En hij eindigt met den zin, die een lauwerkrans met zich draagt: „De aera van knechting der geesten was voorbij". Luther zong wel niet zuiver, maar de mensch van vandaag is kwistig met zijn kransen.

Hier en daar is het tweede artikel in strijd met het eerste. Dat is echter een hebbelijkheid van meer tijdschrift-artikelen.

En daarom doe ik hieraan het zwijgen toe.

—

De fata van Melanchton en zijn nagedachtenis zijn het best door een zigzaglijn weer te geven. In het begin van zijn optreden werd hij hoog gewaardeerd. Aan het eind van zijn leven werd hij om zijn houding tegenover het Leipziger Interim voor verrader van het Lutheranisme gescholden. In den strijd tusschen het Gnesio-Lutheranisme en de Filippisten werd zijn nagedachtenis aan stukken getrokken. De 17de en 18de eeuw brachten het tot milder beoordeeling. Melanchton zou het scherpe en ruwe in Luther hebben verzacht. De Vermittungstheologie der 19de eeuw stak Melanchton geweldig in de hoogte. Hij werd feitelijk boven Luther geplaatst. Daarna daalden zijn papieren weer even spoedig. En thans heeft Melanchton bij velen alle achting verspeeld.

Bij die laatste meening sluit Bruining zich aan in zijn artikel *„Melanchton en het Lutheranisme"*. Hij maakt vooral vergelijkende studie van de drie recensies van Melanchtons *Loci Communes*, van 1521, 1535 en 1543. Hij merkt — en niet ten onrechte — principieele verschillen tusschen deze uitgaven op. Als Erasmiaan komt Melanchton te Wittenberg. Al heel gauw is hij Lutheraan. Niet uit overtuiging, maar door de suggestie, welke er van Luther uitging. En toen zijn opinies wijzigingen ondergingen, dorst

hij er niet voor uitkomen. Hij klaagt dan ook, dat zijn verhouding tot Luther geworden is een welhaast onteerend knechtschap zijnerzijds (bl. 157). Bruining valt het oordeel van zeer velen in onzen tijd bij, als hij Melanchton teekent: „Was niet bij onderscheiden gelegenheden zijne houding zóó zwak, voerde niet zijne zucht om maar strijd te vermijden, hem herhaaldelijk — al dadelijk bij de samenstelling van de Augsburgsche Confessie — zóó ver, dat mannen van eene vaste, krachtige overtuiging ten slotte niet meer wisten, wat zij aan Melanchton hadden". (bl. 157). En iets verder bekijkt hij Melanchton als iemand, „die in dogmaticis een man uit één stuk slechts is, zoolang hij eenvoudig is de spreektrompet van Luther, maar als hij van dezen zich in dit opzicht emacipeert, in allerlei onklaarheid en innerlijke tegenspraak vervalt; die waar het de practijk geldt, altijd weer zichzelven tracht wijs te maken en ook weet wijs te maken, dat men dit wel kan toegeven, daar wel kan inschikken, tot in het oneindige toe: het is, zeg ik, een merkwaardig voorbeeld van de goddelijke ironie der geschiedenis, dat deze man is komen mede te tellen onder de voormannen van de Hervorming." (bl. 161).

Dit is voorzeker een van de beste artikelen van Bruining Zijn kijk op Melanchton mag helaas niet onjuist worden genoemd. Als hij spreekt over Melanchtons intellectualisme en dit inzonderheid afleidt uit zijn geloofsbegrip, doet hij deze gevoelige natuur geen onrecht. Inderdaad behoorde Melanchton ook tot die mannen, die een corset moeten dragen. Toch meen ik Melanchton nog even anders te moeten beoordeelen. Door heel het leven en werken van Melanchton loopt m.i. één lijn, n.l. het humanisme. Dat is hij nooit ontrouw geworden. Ook wanneer hij volbloed Lutheraan schijnt, blijft hij humanist, maar meent hij, dat humanisme en reformatie volkomen te vereenigen zijn. Later begint hij aan een volledige synthese te wanhopen en soupeert de humanist hoe langer hoe meer de reformatorische winst op.

Om dit humanisme had Melanchton Bruining behooren aan te trekken. Want het humanisme vindt zijn voortzetting o.a. ook in het modernisme. Toch was Bruining te veel een man van recht door zee, dan dat hij Melanchton het geknoei met het humanisme ooit zou kunnen vergeven.

—

In zijn volgend opstel: *„Het Anti-trinitarisme in den Hervormingstijd"* is Bruining minder op dreef.

Voornamelijk worden hier Servet en de Socinianen besproken.

Van den eerste getuigt hij : ,,Het maakt een diep tragischen indruk, dat deze man, de grondgedachte van wiens stelsel de godheid van Christus is, wiens groote grief tegen de triniteitsleer ten slotte hierin gelegen is, dat zij de volkomen godheid van Christus niet tot haar recht laat komen; dat deze man als bestrijder van het triniteitsgeloof tot den brandstapel is verwezen, terwijl toch naar ik in het licht stelde, de religieuse beteekenis van het triniteitsgeloof voor zijn bestrijders juist hierin bestond, dat daarin de godheid van Christus werd uitgesproken". (bl. 172).

Is dat niet een portret uit een fotografietent, direct klaar, je kunt er op wachten ?

Bruining erkent zelf — het zou ook kwalijk te ontkennen zijn — dat Servet pantheist is. Servet hield er zelfs een triviaal pantheisme op na, dat alle schroom voor het heilige had verloren. Toen hem in een verhoor gevraagd werd, of de grond, waarop hij stond, ook God was, gaf hij halflachend ten antwoord : ja, waarom niet ? Dat uitkomen voor de godheid van Christus beteekent in Servets mond niet anders dan een spelen met woorden.

Deswege werd echter Servet niet veroordeeld. Bruining is te eerlijk,dan dat hij Calvijns gevoelen in zake het ketterdooden zou verdonkeremanen. Volgens hem legt Calvijn er in zijn exegese van Deut. 13 nadruk op, ,,dat de overheid niet geroepen is, tegen alle dwaling met straffen

op te treden, allerminst haar steeds met den dood te straffen. Er is dwaling, die men met zachtheid moet bejegenen en trachten door leering terecht te brengen. Er is dwaling, waartegen het voldoende is den staat te beveiligen door de leeraars ervan uit te bannen. Alleen wanneer het is aangelegd op omverwerping van den godsdienst en daarmede hardnekkig wordt voortgegaan, alléén dan mag, maar moet dan ook naar het uiterste middel worden gegrepen om te voorkomen, dat het doodelijke gif zich verder verspreide. (blz. 174, 175 noot.)

Bruining meent, dat hierin *het* motief te zoeken is voor Servets terechtstelling. Toch is hij er nog niet geheel achter. Hij had zichzelf op het spoor kunnen helpen, wanneer hij meer notitie had genomen van zijn eigen notitie: „Servet wordt niet moede de kerkelijke drieënheidsleer met de grofste uitdrukkingen te brandmerken. „Triceps monstrum", „Triceps Cerberus" is een gewone betiteling". (blz. 169). Had Bruining hieruit nu de konklusie getrokken, dan was hij er geweest. Servet is niet ter dood gebracht om zijn *loochening,* maar om zijn *lastering* van de Drieëenheid. Hij werd schuldig bevonden aan blasfemie. En onze Heidelbergsche Catechismus leert ook heden nog: „er is geen grooter zonde noch die God meer vertoornt dan de lastering Zijns Naams, waarom Hij die ook met den dood te straffen bevolen heeft" (vr. 100.)

Van het Socinianisme maakt Bruining zich wel wat af. Het vindt in hem geen pleitbezorger. Dit kan in het eerste oogenblik wat vreemd aandoen, omdat het menig punt met het modernisme gemeen heeft. Maar wanneer men bedenkt, dat het van een algemeene, z.g.n. natuurlijke openbaring niet weten wil en slechts een tamelijk mechanische bijzondere openbaring aanneemt, wordt de reden openbaar. Het modernisme neemt bijna een tegenovergestelde stelling in. Het was inzonderheid in zijn opkomst naturalistisch.

Bruining zoekt de herleving van het Socinianisme dan ook in het supranaturalisme. „In de 18de eeuw is het dan echter, bij het verval van het strenge luthersche en gereformeerde confessionalisme, in gewijzigden vorm en onder anderen

naam — dien van supra-naturalisme — wederom opgeleefd, om ten slotte nu een tijdlang tegenover het Rationalisme en het opkomend Modernisme de rol der Orthodoxie te vervullen." (blz. 187.)

Zóózeer waren voor Bruining Modernisme en supranaturalisme, resp. Socinianisme kat en hond, dat hij vergat een parrallel te trekken tusschen Socinianisme en Ritschlianisme.

—

Het artikel *„De Roomsche leer van het donum superadditum"* is een kolfje naar zijn hand. Allereerst, omdat hij nu met citaten uit Roomschen kerkleer en dogmatiek naar hartelust strooien kan. En vervolgens, omdat hij weer echt kan polemiseeren.

De strijd gaat tegen Scholten, Cannegieter en Harnack.

Feitelijk loopt het — van allen omslag ontdaan — hierover : behoort volgens Rome de natuurlijke godskennis tot de natuur van den mensch of tot de dona superaddita, de gaven, die hem bij de schepping reeds werden toegevoegd en welke hij door de zonde verloor.

De daareven genoemden antwoorden ontkennend.

Bruining echter bevestigend.

Volgens de eersten doet Rome de geschiedenis der menschheid aanvangen met een ontadelde menschelijke natuur.

Volgens Bruining staat Rome op dit punt dichter bij het Protestantisme, dan het laatste gemeenlijk erkennen wil.

Zoo vast staat Bruining in een meening, dat hij niet kan inhouden uitroepen als : „Inderdaad is het mij een, ik moet het eerlijk bekennen, een raadsel, hoe Scholten heeft kunnen schrijven, dat......... enz." (blz. 197), en : „Hoe Harnack in zijne bespreking van het Tridentinum kan zeggen........., vat ik niet". (blz. 219.)

Wie van beide partijen gelijk heeft ?

Ik geloof geen van beide.

Ik kan niet anders zien of Rome spreekt zich in deze

herhaaldelijk tegen. En dan valt het niet te verwonderen, dat ieder uit zijn eigen citaten-voorraad put.

—

De dogmatische gebondenheid staat de eerlijkheid bij Bruining niet in den weg. Reeds eer had ik gelegenheid dit op te merken. Maar het begin van *„Over den oorsprong der oud-luthersche leer van de „corruptio naturae"* " levert hiervan wel een sprekend staaltje. Men oordeele : „Ik herinner mij ergens een anecdote te hebben gelezen van een koning uit den ouden tijd, die zijnen geleerden de vraag voorlegde : Hoe is het te verklaren dat, wanneer men in een vat halfvol water een levenden visch werpt, het gewicht van het vat met zijn inhoud niet toeneemt. Na eenigen tijd meldden de geleerden zich bij den koning aan. Zij hadden hunne verklaring gereed. De koning hoorde de lezing van het stuk aan. Toen deze afgeloopen was, beval hij een weegschaal, een vat met water en een visch te brengen, het vat op de weegschaal te zetten en dan den visch er in te werpen. En het gewicht van het vat bleek daardoor wel toe te nemen. De geleerden waren aan het verklaren gegaan, zonder eerst te onderzoeken, of het onderstelde te verklaren feit bestond. Iets dergelijks als dien geleerden is, ik moet het tot mijne beschaming erkennen, eenige jaren geleden mij overkomen". (blz. 224.)

Dit is voorzeker een ridderlijke bekentenis ! Hij verontschuldigde zich, dat hij zich door Boer en Scholten op een dwaalspoor had laten leiden. Hij had n.l. beweerd, dat de Hervormers in tegenstelling met de Roomsche leer van het „donum superadditum" *in de erfzonde een bederf der menschelijke natuur zelf* zouden hebben gezien. Nader onderzoek wees hem echter uit, dat dit op Zwingli in het geheel niet toepasselijk is : Deze bleef op het Roomsche standpunt staan. Voor Luther en Melanchton is het eerst in hun latere periode waar geworden. En Calvijn hield Zwingli gezelschap. Alleen nam hij naast het verlies der dona superaddita een verzwakking der natuur zelf aan en in dien zin kan hij spreken van natura corrupta.

Jammer voor Bruining, dat dit nader onderzoek hem verder van de wijs heeft gebracht. Het verging hem als een geleerde, wiens koning zei, dat een vat water, wanneer er een visch in werd geworpen, daardoor niet zwaarder werd, en die toen zoolang ging wegen en daarbij ongemerkt zooveel water morste, dat water met visch evenveel woog als vroeger het water alleen.

Met name heeft dit betrekking op zijn Calvijn-beschouwing.

—

Was het noodzakelijk om over *„de Roomsche Kerk en Augustinus"* een artikel van acht en twintig bladzijden te schrijven? Mij dunkt van niet, gezien de beperking, die Bruining zich bij de behandeling van dit onderwerp oplegt. Dit is de spil, waarom alles draait: hebben de protestanten gelijk, wanneer zij de Roomsche Kerk beschuldigen, dat deze wel in naam de autoriteit van *Augustinus* huldigt, maar metterdaad hem verloochent. (blz. 251.) Volgens Bruining hebben zij ongelijk. Hij onderscheidt bij Augustinus drie perioden. In de eerste leerde de kerkvader een verkiezing op grond van voorgezien geloof. In de tweede stelt zij daarnaast een verkiezing tot geloof. Deze laatste heeft de Roomsche Kerk nooit aanvaard. Zij sloot zich aan bij Augustinus in zijn vroegere periode. Een redeneering, die in haar eigenlijke strekking bij Protestanten niet veel tegenspraak zal ontmoeten. Algemeen wordt erkend, dat Augustinus in de latere helft van zijn leven anders over het zonde-genade-probleem dacht dan vroeger. Het komt er nu maar op aan, welken Augustinus men voor den eigenlijken houdt.

Ook Harnack wordt nog even op de vingers getikt. Deze had beweerd, dat de ondergang van het Augustinisme volkomen is geworden door de bestrijding der Jezuïeten. Daartegenover wijst Bruining op het verschijnsel van het Jansenisme. Ook houdt hij staande, dat de curie nog altijd

de lijn voortzet, „waarop van den aanvang af de Kerk ten aanzien van Augustinus zich bewogen had". (blz. 278.)

Dat hierbij veel woord-gescherm is, springt in het oog.

—

„Augustinus' Confessiones hebben in de laatste decenniën een niet onbelangrijk deel van haar crediet verloren" (blz. 279) Zoo vangt Bruining zijn artikel: *„Naar aanleiding van de jongste theoriën over Augustinus' bekeering"* aan. Vooreerst zou Augustinus daarin zijn jeugdige afdwalingen op zedelijk gebied veel te zwart hebben gekleurd. Maar dan ook zou het jaar 386, dat hij zelf in zijn Confessiones als zijn bekeeringsjaar opgeeft, niet inderdaad zijn bekeeringsjaar zijn geweest.

Hoewel ook Loofs, Scheel e. a. dit gevoelen voorstaan, richt Bruining zich bepaaldelijk tegen Thimme. Deze construeert Augustinus' leven zóó: In 386 overwon Augustinus zijn scepticisme. Maar hij werd nog geen christen, doch neo-platonist. Dat heeft geduurd tot omstreeks 391, het jaar waarin hij tot presbyter werd gewijd. Toen eerst greep er verandering plaats in zijn innerlijk leven. Uit Scheels woorden leidt Bruining af, dat deze betwijfelt of Augustinus wel ooit recht christen geworden is. (blz. 300.) Ter snede merkt Bruining daartegen op, dat Augustinus hier bekeken wordt door Ritschliaanschen bril en dat daarbij als maatstaf geldt het Lutherbeeld, dat zich de Ritschlianen ontworpen hebben.

Bruining houdt zich dan ook aan de voorstelling der Confessiones.

Zijn betoog is niet onverdienstelijk. Alleen gaat het m. i. niet diep genoeg.

Vóór alles behoorde te worden vastgesteld, wat men onder „bekeering" heeft te verstaan.

—

„Een Roomsche modernist aan het woord".

Zoo heet zijn laatste opstel, dat het in vlotte leesbaarheid van vele vorige wint.

De Roomsche modernist is Georg Tyrrel, die een boek schreef: „Through Scylla and Charybdis or The old theology and the new".

Dit boek had, toen Bruining het besprak, actualiteit.

Thans heeft het deze grootendeels ingeboet.

Een man als Heiler zou op dit oogenblik meer de aandacht trekken.

Vandaar, dat we dit artikel onontleed laten liggen.

—

Om nu nog ons oordeel over dezen eersten Bundel saam te vatten.

Bruining heeft een modernistisch-dogmatisch uitgangspunt. Dit wordt hij nooit ontrouw. Voraussetzungslos is hij dus niet. Wij zullen de laatsten zijn hem daarvan een verwijt te maken.

Behoudens de opmerkingen, die wij maakten, kan zijn methode, zoo niet tot navolging, dan toch tot leering strekken.

Wie van eenig onderwerp, in dezen bundel opgenomen, studie wil maken, berokkent zichzelf schade, zoo hij Bruining passeert.

LICHAMELIJKE VERSCHIJNSELEN IN HET GODSDIENSTIG LEVEN

door

Ds J. BOSCH te Westbroek.

Opmerkzaamheid verdient zeer zeker hoe het godsdienstig leven des menschen van lichamelijke bewegingen vergezeld kan gaan. Er is hier zeer groot verschil in graad en sterkte, maar in meer of mindere mate wordt het steeds gezien. Zelfs bij wat als religie den toets van het normale niet doorstaat, ja op heidenschen wortel stoelt, z. a. de dans der Derwischen, met haar opwinding en draaiingen van het lichaam, vormt het een opmerkelijk verschijnsel. Ook bij fanatieke uitwassen van geloofsijver op christelijken bodem, z. a. het Anabaptisme, ziet men hiervan sterke voorbeelden.

Doch dit alles laten wij ter zijde. Ook als wij blijven bij de religieuse stroomingen in de geschiedenis die het christelijk stempel vertoonen, ontmoeten wij ten deze bizondere verschijnselen. Ook in bekeerings-geschiedenissen van bepaalde personen.

Wij willen met eenige bekende feiten beginnen.

Men denke aan de sterke openbaring van gevoel en hartstocht, in lichamelijke bewegingen zich uitende, die bij het Methodisme in de 18e eeuw gezien werd. Toen Wesley omstreeks 1740 met zijn aangrijpende prediking in Engeland optrad, en den donder van de oordeelen Gods hooren liet, kwam er bij den ontzaggelijken toeloop van menschen onder oud en jong een beroering, waarbij zij als door een onzichtbare macht werden aangegrepen en stuipachtige bewegingen merkbaar werden. Ook misbaar van gillen en schreeuwen, en een als dood neervallen.

Ongeveer ter zelfder tijd had men in ons land de z.g. Nijkerker-beweging (1749). Onder de prediking van Ds. Gerardus Kuypers in Nijkerk op de Veluwe kwam er op zekeren Zondag een eigenaardige ontroering. Een prediking over Ps. 72 : 16 verwekte een algemeen geschrei en gejammer. En toen de gemeente scheiden zou, konden velen zich niet oprichten, of niet staande blijven, vanwege de gemoedsbeweging. Velen moesten naar hun huizen gedragen worden.

Bekend is ook dat in de geschiedenis der Afscheiding zich op sommige plaatsen eigenaardige teekenen vertoond hebben. Men leze bijv. het gedenkschrift van het ontstaan der Christel. Gereformeerde kerk te Bunschoten, door Jacob Beukers. De schrijver deelt daar o.a. mede dat men in zekeren nacht om 3 uur hem uit zijn bed klopte, en zonder te wachten dat de deur openging, riep men: „Beukers, nu moet ik u vertellen wat God aan mijn ziel gedaan heeft". Heele groepen gingen langs den weg uitzinnig van blijdschap, hand in hand, springende en huppelende. Op een anderen dag werkte de Geest Gods bij een knaap die op eenmaal als een ten doode gewonde opvloog, en in groote benauwdheid de kleeren zich van het lijf scheurde, en riep, voor eeuwig verloren te zullen gaan, maar spoedig tot ruimte kwam. Deze teekenen zijn daar destijds zeer wel onderscheiden van excessen die zich voordeden. De kerkeraad van Bunschoten toch stelde zich duchtig te weer toen een zekere J. Poort allerlei vreemde dingen leerde, en het voorbeeld gaf van een waanzinnige beeldstormerij onder zijn huisboedel, zooals het wegwerpen van schorten vol oud porcelein, en het verbranden van kostbare sieraden. Dat zulke dwaalgeesten geen ingang vonden bij de Afgescheidenen bleek ook uit de bejegening van een zekeren Jan de Blauw te Dwingelo, die bezield door den geest van de Zwijndrechtsche Nieuwlichters overal rondtrok, maar zich tevergeefs bij de broederen trachtte in te dringen. (vg. J. Kok, Meister Albert en zijn zonen.)

Ook van verschillende personen vermeldt de geschiedenis bizondere lichamelijke verschijnselen waarmee de opwaking

van het geestelijke leven gepaard ging. Vooral in sterk mystieke figuren treden zij op. Als Sancta Theresa[1]) in God verzonken is, voelt zij onvergetelijke zaligheid. De ademhaling wordt gestremd, alle lichaamskrachten ontzinken in zulk een mate, dat zij zelfs met moeite de handen kan verroeren. De oogleden vallen toe, zonder dat zij begeert ze te sluiten, en al houdt zij ze open, zij ziet toch bijna niets. (Vg. A. Pierson, Oudere Tijdgenooten, 63). Van Capadose, uit de periode van het Reveil, wordt verhaald, dat hij op zekeren avond toen hij er voor zijn oom bij wien hij inwoonde, openlijk voor uitkwam dat hij den Christus beleed, in een toestand van extase neerlag, zoodat zijn oom die als hij, Israeliet was, meende dat hij krankzinnig was geworden.

Om niet meer te noemen, men herinnert zich de opwekking in Wales uit het begin dezer eeuw, en den jongen mijnwerker Evan Roberts die in deze beweging op den voorgrond trad. Deze jonge man die door visioenen naar hij zeide, bemoedigd en geroepen was tot zijn taak om te prediken, staat daar voor de schare, een geheel nieuw mensch, elke zenuw en spier trillend van nieuw leven, en het vroeger sombere gelaat is lachend als de Juni-zon.

Deze voorbeelden kunnen nog aangevuld worden door onderscheidene bekeeringsgeschiedenissen, waarbij het lichaam op krachtige wijze deelt in de zielsontroeringen.

Reeds een enkele rondblik kan ons leeren, dat het verschijnsel zich voordoet. En het moge dan in gezonden of ziekelijken vorm zijn dat het optreedt, het is al te duidelijk een gedurig begeleidend teeken van wat in de ziel wordt ervaren.

Dit verschijnsel nu nader te bezien, en de vraag te stellen : is er bij al het vreemde en buitengewone niet iets natuurlijks in de werking van het lichamelijk leven bij geestelijke werkingen, is niet van belang ontbloot.

Men is hier niet gereed met het brandmerk van fanatisme

---

[1]) Geb. 1515.

of ziekelijke opwinding, al kunnen hiervan sommige godsdienstige bewegingen niet vrij gepleit worden.

Er is een wisselwerking van ziel en lichaam die ook op dit terrein een voorname rol speelt.

Zonder daarom bepaalde godsdienstige richtingen met haar verschijnselen aan een onderzoek te onderwerpen, willen wij de vraag doen, in hoeverre gezegd mag worden, dat het geestelijke in het lichamelijke reflecteert.

Het uitgangspunt moet hier zijn de verhouding waarin ziel en lichaam tot elkander staan. Deze twee substanties die het wezen van den mensch vormen, staan niet geïsoleerd naast elkaar, maar zijn ten nauwste verwant en ten innigste verbonden. De aard van dit verband van ziel en lichaam en de inwerking op elkander is eigenlijk geheel onbekend (vg. Bavinck Psychologie 1ste uitg. 33). Maar deze wisselwerking is in heel het leven merkbaar. Ter eenerzijde kan de toestand, waarin het lichaam zich bevindt, op de ziel invloed oefenen. Menschen met lichaamskwalen zijn vaak gedrukt en bedroefd. Lichamelijke smart neemt de blijdschap des harten weg.

Doch anderzijds weerspiegelt zich de toestand der ziel in het lichamelijk leven. Men vindt er de expressie in van wat innerlijk gevoeld en doorleefd wordt. Onopzettelijk en onwillekeurig is deze terugslag in het lichamelijke leven. Ze gaat soms buiten onzen wil om, of tegen onzen wil in, en eischt zelfs beheersching. Wij kunnen niet zeggen waarom juist zóó en niet anders de beweging en het aspect van de verschillende lichaamsdeelen en organen bij bepaalde aandoeningen en gevoelens is, waarom wij lachen bij blijdschap en weenen bij droefheid.

Intusschen welk een verschillende zielsgesteldheid kan in de lichaamshouding tot uiting komen. Het gelaat van iemand die vroolijk en een die bedroefd is, vormt het grootst contrast in den opslag der oogen, in de lijnen van het gezicht in de trekken om den mond. Toorn doet de vuist ballen, het oog

vuur schieten, of het geheele lichaam een dreigenden stand en houding aannemen.

De geste van den redenaar drukt uit de visie van zijn geest, en het enthousiasme dat oplaait in zijn ziel.

Verachting legt een eigenaardige trek in het gelaat en een spottende uitdrukking in de oogen. Walging doet terug schokken met de plooi van weerzin in de lippen. Verwondering doet ons spreken, scherp toeluisteren, sterk op iemand of iets zien. Vrees doet het lichaam ineenkrimpen of luid schreeuwen.

Ook de Heilige Schrift geeft hiervan vele voorbeelden, hoe droefheid, blijdschap, toorn, vrees, enz., verschillende werkingen in het lichamelijk leven te voorschijn roepen. (vg. Dr Los, Het gevoel in de Heilige Schrift).

Maar indien dit verband bestaat, en zoo innig werkt, dan spreekt het vanzelf dat ook in het geestelijk leven een dergelijke invloed op het lichamelijk leven niet uitgesloten behoeft te zijn.

De Heilige Geest doet toch in de wedergeboorte des zondaars dit verband tusschen ziel en lichaam niet teniet, maar geeft wel aan dat zieleleven een nieuwe werking, een andere blijdschap, een andere droefheid, een andere lust en onlust, en roept zelfs een verdieping van zielstoestanden in het leven.

Dat dit zoo is kan ons uit de Heilige Schrift op meerdere plaatsen blijken. Nemen we bijv.: Psalm 32 : 3 waar David zegt: toen ik zweeg, werden mijn beenderen verouderd (Noordtzij: verteerden m.b.) in mijn brullen den ganschen dag. En vs. 4b: mijn sap werd veranderd in zomerdroogte (Noordtzij: mijn sap verdroogde als door zonnegloed). Hoe blijkt dat het David vleesch gekost heeft, toen hij gekweld werd door de folteringen van zijn geweten, hoe zijn gelaat verviel, en zijn krachten wegslonken.

In Psalm 143 : 7 teekent David hoe zijn ziel het heeft onder het gemis van de gemeenschap Gods, en hoe die toestand zijn lichaam dermate heeft aangegrepen dat hij

vreest te zullen bezwijken, want „hij zou gelijk worden degenen die in den kuil nederdalen." (v.g. Ps. 28 : 2.)

Daartegenover staat de liefelijke inwerking van de ziel op het lichaam bij blijdschap. Van die wondere werking vinden wij in haar teederste ontroering gesproken in het woord van Elisabeth, dat het kindeke van vreugde opsprong in haar schoot als zij de groetenis van Maria hoorde (Lucas 1 : 44.)

Geliefkoosd is de uitdrukking: van vreugde opspringen (Ps. 149 : 5), merkwaardig het huppelen van David voor de ark (2 Sam. 6 : 14); de vreugde doet voorts juichen met groot gejuich (Ezra 3 : 12b 13b), in de handen klappen (Ps. 47 : 2, Jes. 55 : 12).

Zoo doet vrees voor God zich verbergen (Adam en Eva in den hof van Eden Gen. 3) droefheid op de borst slaan, verootmoediging het aangezicht ter aarde neigen (1 Kon. 18 : 42) en de knieën buigen (Ezra 9 : 2). Zooals bij het bidden tot God het lichaam een houding van onderwerping teekent (Ef. 3 : 14). Mozes was bij de teekenen van Gods geduchte majesteit op Sinaï, verschrikt en bevende.

Van een sterke passiviteit van het lichaam bij bepaalde geestelijke inwerkingen getuigen voorts enkele plaatsen in de profetiën van Ezechiel en Daniel.

Blijkens Ezechiel 3 : 14 en Daniel 8 : 27 was bij de profeten onder de inwerking van den Geest de aangrijping van het lichaam zoo krachtig dat zich verschijnselen van droefheidsbetoon, en zelfs krankheid voordeden. Uitdrukkelijk toch staat van Daniel: „toen werd ik Daniel, zwak, en was (eenige) dagen krank, daarna stond ik op, en deed des konings werk, en ik was ontzet over dit gezicht, maar niemand merkte het".

Nu willen wij niet vergeten dat wij in de Heilige Schrift te doen hebben, met den bewegelijken oosterling evenmin dat bizondere geestelijke inwerkingen als bij de profeten geen maatstaf kunnen vormen bij de gewone illuminatie van den geloovige, maar dit doet toch niets af aan het verband

tusschen de zielsemotie en de lichaamsbeweging dat duidelijk ook daarin uitkomt.

Met dit gegeven in de hand komende tot de lichamelijke reflexen van het geestelijke leven en van godsdienstige bewegingen behoeven wij in 't algemeen genomen in die verschijnselen geen ziekelijke afwijkingen van psychischen aard te zien die op den weg van de paranoia liggen (verstandsverbijstering).

Het is niet te ontkennen dat er onder de beschrijving van de lichamelijke gewaarwordingen veel is dat eenvoudig buiten de objectieve beoordeeling valt, omdat het te persoonlijk en niet te benaderen is. Als bijv. een Amerikaansch evangelist zijn bekeering verhalende, beschrijft dat het hem was of groote vleugels zich in zijn nabijheid bewogen, en er electrische golvingen door zijn lichaam gingen, dan onthouden we ons van onderzoek : deze ervaring is te subjectief.

Anders staat het met wat naar menschelijke levenswet en naar het voorbeeld der Heilige Schrift mogelijk is.

Doch dan dienen hier verschillende dingen in aanmerking te komen.

Op zich zelf is het niets vreemd dat het blijdschapsbetoon zich in luidruchtig gejubel openbaart, en de zielsangst in stuipachtige bewegingen van het lichaam uitkomt. Ook dat de zielsemoties in beven en trillen van het lichaam, en allerlei houdingen tot uiting worden gebracht.

Doch dat deze lichamelijke bewegingen vooral in tijden van opwekking, van godsdienstig herleving, bizonder aan het licht traden, ligt in den aard van de zaak. In zulke tijden als de Geest Gods buitengewoon werkt, draagt het geestelijk leven iets extatisch, zoodat de ziel als uit zijn gewone milieu losgescheurd, in een hoogere wereld ademt. Dit, gevoegd bij het suggestief karakter dat deze bewegingen gewoonlijk dragen, omdat er een sfeer geschapen wordt, waarin anderen mede aangetrokken worden, geeft aan de zielsemoties een verscherpt karakter, dat ook de lichamelijke uitingen bizonder diep het stempel indrukt.

Doch hierbij dienen wij dan niet te vergeten, dat zulke tijden van bizondere geesteswerking geen waarborg zijn, dat er geen onheilig vuur op het altaar brandt en geen vermenging plaats vindt.

Al is het ook waar dat de ziel op het lichaam reageert, toch mag men niet in elk blijdschaps en droefheidsbetoon, in elke onlust-beweging van het lichaam een juiste weerspiegeling zien van wat in de ziel omgaat. Of de zielsgesteldheid die geestelijk geacht wordt, en vrucht van bekeering des harten, is louter natuurlijk nog. En zoo kan zich dan het verschijnsel voordoen dat er misbaar is, en verslagenheid en ingezonkenheid, en dat het niets bewijst voor de bekeering des harten. De ondervinding heeft het trouwens geleerd, dat menschen op hun ziekbed bijv. of door bizondere omstandigheden, schenen andere menschen geworden te zijn na een zoogenaamd „diepe weg" van angst en benauwdheid doorworsteld te hebben. Maar dat ze toch later bleken dezelfden gebleven te zijn in werelddienst en vleeschelijke lust.

Verschuur zegt in zijn „Bevindelijke Godgeleerdheid": (600) ik heb menschen gezien, en behandeld, welke zoo verschrikkelijk benauwd waren over den staat hunner ziel dat zij het haar van hun hoofd uittrokken, een ander, die zich zijn borst uiteenrukte en zijn handen wrong, een ander die den muur bij welke hij zat zou verscheurd en verbroken hebben, en evenwel door taal en daden zich zelf openbaarden dat het maar nepen van de conscientie geweest waren, en dat zij nergens minder als naar Christenen geleken".

Dit bewijst dat de lichamelijke reflexen in het godsdienstig leven geen maatstaf vormen voor het ware geloof.

Maar daarom zijn zij niet perse als ziekelijke uitwassen te beschouwen.

Er is verschil in graad en omvang, zelfs zijn er ontaardingen, maar het verschijnsel zelf is normaal.

Zelfs in tijden van het normale van het meer gewone leven, als de stroom zoo kalm mogelijk langs hare oevers

vloeit, blijft het verband tusschen ziel en lichaam in het godsdienstig leven zijn invloed oefenen, en kan in de wijze van optreden en verschijning een symptoom van de zielsgesteldheid gezien worden.

Immers dit kan uitkomen in de binnenkamer, in het huiselijk leven, in het huis des gebeds, in onzen omgang met anderen. Het gevoel van eerbied en liefde, de onderworpenheid en het schuldbewustzijn, zullen zich uiten in een gestalte van devotie, in een sluiten van de oogen, een vouwen van de handen, in een staan voor het aangezicht des Heeren. Als Gods Woord gelezen wordt zal de eerbied der ziel zich uiten in een opmerkzame houding des lichaams.

En waarlijk, het is zoo, gelijk onlangs een schrijver in een der bladen opmerkte, dat de Christenen in veel gevallen wel wat meer bedenken mochten dat de Heere met blijdschap gediend wil worden. Men zou het aan de benepen en zure gezichten die men opmerkt vaak niet zeggen dat het geloof zoo gelukkig maakt.

Ten slotte zij gevraagd, of dit alles ons iets te zeggen heeft voor de wijze van toebrenging van een zondaar.

Dan mogen wij zeker in wat we nagingen, een verklaring zien voor wat sommigen doormaakten ook in hun lichamelijk leven, toen God hen uit de duisternis riep tot zijn licht.

En zoo kan Ambrosius tot op zekere hoogte gelijk hebben, als hij zegt in zijn „Zien op Jezus" (287) „gelijk het is in de natuurlijke geboorte, zoo is het ook en zoo moet het zijn in onze geestelijke geboorte. Daar is in het gemeen (ik wil niet zeggen altijd) tot deze of gene hoogte groote benauwdheid en ontsteltenis, groote beroering en hartzeer, eer dat Christus in ons een gestalte heeft verkregen."

Zoo spreekt ook Brakel in gelijken geest (I pag. 1113) hoewel hij op een andere plaats doet uitkomen (pag. 750) dat sommigen worden overgebracht op zeer evangelische wijze, doordat de zaligheden en de volheid van den Middelaar Jezus Christus de ziel overstelpen op zoodanige wijze dat

ze geen tijd hebben om met verschrikking aan hun zonden te denken.

Inderdaad is hier geen regel vast te stellen, die tot in bizonderheden de ervaringen bepaalt, die noodzakelijk tot het Christelijk leven gerekend moeten worden.

Toch behoeven wij ons niet te verwonderen als wij van allerlei lichamelijke aandoeningen gewag zien gemaakt in tijden van godsdienstige beweging, en als ook in het gewone, normale geestelijke leven het physisch leven door de zielsgesteldheid beïnvloed wordt en vooral bij krachtige aangrijping der ziel, ook buitengewone functioneering van de lichamelijke organen opgewekt kan worden.

NOG EENS EXEGETICA

door

Dr F. W. GROSHEIDE.

Van het artikel Exegetica, opgenomen in de Dec.-aflevering van dit tijdschrift, ging de revisie op weg naar de drukkerij verloren. Daardoor bleven tal van drukfouten onverbeterd. Van de ergste, die het verstaan van den zin bemoeilijken, moge hier de verbetering volgen.

Blz.	298	reg.	2	v.	b.	lees	*kom*	i. p. v.	*kan*.
„	„	„	6	v.	o.	„	Κλήσει	i. p. v.	αΚήσει.
„	„	„	3	v.	o.	„	χρῆσαι	„	κλήσει.
„	299	„	9	v.	b.	„	Grimm	„	Grinam,
„	„	„	11	v.	b.	„	circumcised	i. p. v.	circumsided.
„	„	„	11	v.	b.	„	uncircumcised	„	uncircumsided.
„	„	„	16	v.	b.	„	conditio	„	conditis.
„	„	„	6	v.	o.	„	καί	„	ααί.
„	300	„	10	v.	b.	„	ἐκλήθη	„	ἐηαήδη.
„	„	„	13	v.	b.	„	κλῆσις	„	κρᾶσις
„	„	„	14	v.	b.	„	κλῆσις	„	αα῀ησις
„	„	„	16	v.	b.	„	ἄρχοντες	„	ἄςχονεεφ
„	„	„	19	v.	b.	„	m. n.	„	m. u.
„	„	„	13	v,	o.	„	ἐπράξατε	„	ἐΠϐάπατε
„	„	„	12	v.	o.	„	ὑμῶν	„	ἱμῶν
„	301	„	2	v.	b.	„	κατὰ	„	καεὰ

KRONIEK.

Van velerlei verwachting. — „Worte" en beginselen. — Een pracht-idee. — Niet zoo gemakkelijk uit te voeren. — 1924 heil!

Het jaar 1923 is weer heengegaan.

Het was het jaar van velerlei verwachtingen. Van verwachtingen, die niet logen. Van verwachtingen, die teleurstellingen baarden. Van verwachtingen op allerlei terrein van het leven. Van „kerkelijke" verwachtingen, „liturgische" verwachtingen, „echtscheidelijke" verwachtingen; van schoolverwachtingen; van verwachtingen op politiek erf; van verwachtingen in het sociale leven......

Vele nieuwe dingen zijn gekomen, en ze waren welkom.

Andere kwamen...... en vóór ze er waren, waren ze veracht.

Weer andere werden vurig begeerd, maar verschenen niet......

Gelukkig, er waren er ook, die iets verwachtten...... hoopten, dat het blijven zou...... en het bleef weg.

Gelukkig, wanneer we ook voor 1924 nog iets te vewachten over hielden.

Bovenal, gelukkig, dat we ook in dit jaar het Goede weer verwachten van de hand van onzen God. Die precies weet welke verwachtingen komen mogen, en welke op teleurstellingen moeten uitloopen.

Het verwachten is overigens kenmerkend voor onzen tijd.

Een vrij slappe tijd is steeds vol van plannen. Dikwerf bewijst een tijd, door hetgeen ze brengt juist het gebrek aan hetgeen ze brengen wil.

Prof. Gunning wees er onlangs in zijn inaugureele rede op, dat het vele over opvoeding in onzen tijd geschreven, juist een

bewijs is, dat er zoo weinig krachtige opvoeders zijn. In een tijd, in welken het alles vlot gaat, en de velen met groote gave hun werk doen, zoekt men niet naar allerlei systeem om toch het werk goed te doen. Maar als we ons slap gaan gevoelen, dan zoeken we naar mooie systemen, die in theorie ons moeten zeggen, hoe het practisch moet. Omdat we zelf erkennen, dat we het practisch niet meer weten.

Nu is hier ongetwijfeld ook een gevaar voor eenzijdigheid, bij het aanvaarden van deze stelling. 't Geen evenwel niet wegneemt, dat er ook een kern van waarheid in te vinden is.

Maar dan zeg ik, àls het dan waar is voor een of ander terrein, dat we de genieën, die het vanzelf goed doen, in de practijk missen, laten we dan blij zijn, dat we tenminste door een theorie een eindje op weg geholpen worden.

Nu is het juist, dat het onderwijs het terrein is, waar de meeningen en de wenschen, de verwachtingen en de begeerten, als wilde planten opschieten, en opgroeiend elkaar het licht benemen.

In het jongste no. (XII, 1) van *„Ons eigen blad"* het „tijdschrift voor practische Roomsche opvoeding", wordt een lange lijst van stokpaardjes gegeven, stokpaardjes, die elk door een of ander „wetenschappelijk ontwikkeld mensch" naar hartelust worden bereden. Het is interessant om te zien, hoe wij menschen zoo spoedig onevenwichtig worden, en van onderdeelen van een heel groot geheel verwachten, dat ze alles in orde zullen brengen. Van kleinigheden maken we zoo spoedig principes — terwijl de *beginselen,* die het leven moeten beheerschen, hoe langer hoe minder goed worden gekend, en hoe langer hoe meer bij menigeen in de „pronkkamer" worden opgesteld, voor plechtige gelegenheden.

Niet alleen van het terrein van het onderwijs toch kan de karakteristiek van het stokpaardje-rijden gelden. Ook ons kerkelijk erf, ook ons eigen terrein is vaak het tooneel van een kampje om „woorden". Jammer, dat we dat goede „woord" hier moeten gebruiken. Waarom hebben wij óók

niet twee meervouds-vormen zooals de Duitschers ? „Worte" spelen zoo heel vaak een leelijke rol. Zoolang het „Wörter" zijn, gaat het nog wel.

Intusschen is een idee naar voren gebracht, dat werkelijk tot verwachten prikkelt, en dat, naar we hopen, ons ook nog eens van verwachten tot aanschouwen brengt.

Prof. Hoekstra schreef in „de Bazuin", no. 48 :

„Thans is het met de statistiek onzer kerken droevig gesteld, tot schade voor de latere historie-beschrijving.

De eenige gegevens die wij bezitten, zijn die van de Tienjaarlijksche Volkstelling en die van het Handboek uitgegeven bij Oosterbaan en Le Cointre.

Deze opgaven zijn echter onvolledig en kloppen niet. Aan een goede statistiek bestaat groote behoefte.

Het zou gewenscht zijn dat een dienaar des Woords van een onzer kerken het onderwerp in studie nam, op welke wijze het best een statistiek van de Gereformeerde kerken te maken en bij te houden is".

Wat het kerkelijk handboek, dat door Di. Rullmann en Doekes wordt verzorgd, elk jaar geeft, is weliswaar voor het oogenblik interessant, en aardig om te lezen. Maar het kan natuurlijk in de verste verte geen overzicht heeten van de statistische gegevens, die eventueel zouden te verkrijgen zijn.

Vandaar dan ook, dat we van harte met den wensch, dien Prof. Hoekstra uitspreekt aan het slot van zijn stukje, instemmen.

Temeer, eenerzijds, wijl er reeds gegevens zijn, bij andere kerken en kerkegroepen, die ons tot voorbeeld zouden kunnen strekken, — en ter andere zijde, omdat wij voor ons kerkelijk leven eigen inrichting hebben, die ook eigen statistiek-model noodig maken.

Weliswaar zijn er bezwaren.

De meeste onzer predikanten zijn onkundig van wat men gemeenlijk noemt de B-wiskunde. Op het gymnasium wordt de wiskunde maar onderwezen, voor zoover het betreft de planimetrie, de stereometrie tot de figuren op den bol, en de

algebra tot en met vergelijkingen van de *n*-de graad met *n* onbekenden.

Nu is daarin in den laatsten tijd wel een kleine wijziging gekomen, maar afgedacht van het feit, dat nog geen enkel gymnasiast, die onder deze nieuwe regeling eindexamen deed, reeds afgestudeerd is, moeten we ook helaas erkennen, dat de meeste predikanten aan de wiskunde uit hun gymnasiastentijd nu niet de aangenaamste herinnering hebben, stel al dat ze zich er nog iets van herinneren.

En nu is het moeilijke, dat zonder kennis bijv. van logarithmen het onmogelijk is een goede statistiek te leveren.

Zeker, men kan wel optellen en aftrekken, men kan ook nog wel plaatjes teekenen, die een beeld geven van een toestand, — maar grafische voorstellingen, die met eenheden slechts kunnen rekenen, en vooral, die verhoudingen in procenten van klimmen en dalen in regelmatige waardevermindering of -vermeerdering moeten aangeven, voorstellingen, die werken moeten met tijd- en waarde coefficienten, (en dat moet toch in een zuivere, volledige statistiek), komen al dadelijk op een terrein, waar de meeste theologen een broertje in het graf hebben.

Misschien is het evenwel niet de bedoeling van den hooggeleerden schrijver, om de zaak zóó „tip-top" in orde te hebben. Maar ik zou zeggen, wanneer we dan toch beginnen, laten we het dan ook goed doen. Wanneer er bijv. een uitgever gevonden kon worden, die bereid was, zeg iedere vijf of tien jaar een boek met volledige statistiek uit te geven, dan zou zeker aan ons kerkelijk leven een dienst worden gedaan.

Dat nu inderdaad hier een geheel eigen studie-vak wordt aangewezen, blijkt wel uit het feit, dat de statistiek op zichzelf een wetenschap is. De congressen van „het internationale statistische instituut" te Londen, die elke twee jaar (in normale omstandigheden) worden gehouden, bedoelen de bevordering ook van de kerkelijk-statistische arbeid. Maar dat zulke congressen, die de belangstelling hebben van geleerden uit alle landen, noodig zijn, bewijst alweer, dat we ons goed in dit

vak moeten inwerken, zullen we werkelijk een goede statistiek kunnen geven — een statistiek, die dan „op to date" is.

Niet alleen toch van het ledental van onze kerken zou een overzicht moeten worden gegeven, maar ook andere kwesties zouden door een statistisch overzicht kunnen worden vastgelegd.

Zoo bijv. de vraag: op welken leeftijd doen de „doop"-leden der Gereformeerde Kerken openbare belijdenis. Hoe oud de jongens, hoe oud de meisjes; hoe verhouden zich deze cijfers in de stad en op het platteland; hoe staat het met de avondmaalsviering, hoe dikwijls en dan weer op jonger en ouder leeftijd, en dat weer onderscheiden in mannen en vrouwen, in de stad en op het land, in de eene classis of de andere, en dan met aparte lijntjes voor afwijkende gemeenten. Hoe staat het met het offeren per hoofd, en naar het belastbaar inkomen, met de predikantstractementen in verhouding tot deze inkomens, en in verband daarmee, met den steun aan hulpbehoevende kerken, in land, provincie en classis.

Maar genoeg voorbeelden.

Ieder begrijpt, dat deze voorbeelden te vermenigvuldigen zijn. Maar het zal ook duidelijk zijn, dat statistische gegevens en grafische voorstellingen, die op werkelijk wetenschappelijk-statistische wijs dit een en ander moeten weergeven niet wel zijn samen te stellen, door één man, en ook niet door iemand, die ternauwernood nog weet, wat een wortelteeken of een samengestelde breuk is. En daarom ben ik bang, dat wij als predikanten het alléén zeker niet afkunnen.

Natuurlijk blijft, ondanks dit alles, het uiterst wenschelijk, dat er een statistiek zooals Prof. Hoekstra bedoelt, worde gegeven. En het zal werkelijk de moeite waard zijn, het leven onzer kerken in tabellen en cijfers vast te leggen. Ook al zal dit werk natuurlijk wel niet dié uitgebreidheid kunnen krijgen, die het zou mogen hebben, wanneer ook hier weer geen finantieele vragen opkwamen.

Gelukkig, dat ook hier weer blijkt, dat we nog iets hebben te begeeren. En, wie weet, ook misschien wel hebben te verwachten.

Met verwachtingen, omtrent zoo heel veel, beginnen we dit nieuwe jaar.

Ons Theologisch Tijdschrift leeft ook nog steeds. En naar we vernemen nog wel iets beter, dan 't wel eens leefde in vroeger dagen. Al is het nog niet een leven op grooten voet. In Duitschland gaat het eene tijdschrift na het andere ter ziele. Zelfs „Die Dorfkirche" werd een driemaandelijksch blaadje. Erg jammer, maar te begrijpen. En toch kostte het jongste nummer nog maar 580000 Mark. Een heel klein onderdeel van een cent. Ofschoon wij Nederlanders nu voor een abonnement (vier nummers) in 't vervolg twee gulden betalen.

We hopen, dat ons, ook ons met ons tijdschrift, beter lot is beschoren.

Ook wat dit betreft, verwachten we.

Heil U in 1924.

J. WATERINK.

RECENSIËN.

Korte verklaring der Heilige Schrift met nieuwe vertaling.

De brieven aan de Colossensen en de Thessalonicensen, door Dr. J. A. C. van Leeuwen, Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Utrecht.

Uitgave J. H. Kok, Kampen 1923.

Met bekwamen spoed wordt de uitgave van de Korte Verklaring voortgezet. Prof. Van Leeuwen heeft 3 brieven van Paulus bewerkt.

Voorop gaat in de inleiding een bespreking van den schrijver, de geadresseerden, tijd en plaats, aanleiding en doel. Prof. Van Leeuwen neemt, m. i. terecht, Rome aan als de plaats, waar Paulus den brief aan de Colossensen schreef.

Ter inleiding op de brieven aan de Thessalonicensen wordt eerst gesproken over Thessalonika en de gemeente aldaar, daarna over aanleiding en doel der beide brieven, den tijd van hun vervaardiging en hun schrijver.

Prof. Van Leeuwen is van oordeel, dat de brieven naar Thessalonika de oudste der in de H. Schrift opgenomen brieven van Paulus zijn en is dus aanhanger evenals Prof. Greijdanus in zijn verklaring van den brief aan de Galatiërs, van de z.g. Noord-Galatische hypothese. Het bestaan van de andere meening, volgens welke Gal. de oudste der bestaande Paulinische brieven is, had intusschen wel even vermeld mogen worden.

De vertaling is vlot en duidelijk. En al is het verschil met de Statenvertaling hier zóó groot niet in als een Oud-Testamentisch boek, zooals bij de Psalmen door Dr Noordtzij — toch brengt ze den lezer dichter bij de bedoeling en de gedachten dezer brieven.

Zoo is in I Thess. 4 : 4 de minder aesthetische lezing der S. V. : „zijn vat te bezitten in eere" veranderd in : „zijn vrouw zich te nemen in eere". Onder ons geldt als regel, dat men zich wachten moet ook voor den *schijn* des kwaads. En terecht. Maar ten onrechte beroept men zich daarvoor op I Thess. 5 : 22, door Prof. v. L. aldus vertaald : „Houdt u verre van alle soort kwaad". Het minder goed verstaanbare woord over den anti-christ in II Thess. 2 : 4: „zichzelf vertoonende, dat hij God is", is vervangen door de duidelijke lezing. dat hij zal „(trachten te) bewijzen, dat hij God is".

Dat hij daar genoemd wordt de goddelooze mensch in plaats van het krachtige „de mensch der zonde" is wel iets zwak. Prof. v. L. leest daar niet, zooals de receptus ἁμαρτίας maar ἀνομίας. Bij deze lezing ware het absolute karakter der zonde-openbaring in den anti-christ misschien beter uitgekomen bij letterlijke vertaling : „mensch der goddeloosheid". Maar de noodzakelijkheid der veranderde lezing zie ik nog niet in. Ook Von Soden heeft in den tekst zijner uitgave van het Gr. N. T. de lezing ἁμαρτίας behouden.

Nog een enkele opmerking over de vertaling : verkorting van het voornaamwoord „zijn" tot „z'n" lijkt mij voor vertaling der H. Schrift niet gewenscht.

De verklaring is duidelijk en instructief. Over sommige stukken misschien wel wat kort, bijv. over de wonderen van den anti-christ. Over de den anti-christ weerhoudende macht wordt in een aanhangsel gesproken. Verschillende meeningen worden gereleveerd, zonder dat de Schrijver partij kiest.

De uitvoering ook van dit deeltje is mooi. Het is mij echter niet recht duidelijk, waarom het niet één doorloopende pagineering heeft. Midden in het boek begint bij I Thess. weer pag. 1. Jammer!

De tekst staat bij al de deeltjes van de „Korte Verklaring" tusschen de verklaring in. Voor het bestudeeren van een gedeelte is dat gemakkelijker dan bij „Tekst en Uitleg", waar eerst heel de tekst en dan de verklaring achteraan komt. Voor praelectuur bij de huiselijke godsdienstoefeningen is het

echter eenigszins storend. Beter ware het m. i., dat evenals in sommige Engelsche dergelijke uitgaven de tekst boven aan de pagina stond en de verklaring onderaan. Zoo loopen tekst en kommentaar beide regelmatig door. Ter wille van de uniformiteit zal dat echter niet meer kunnen in volgende deeltjes.

Nog iets. Hoe gemakkelijk ware het, indien een kaartje in dit deeltje de reizen van Paulus liet zien. Of komt in een der volgende deeltjes een kaartje van de wereld van Paulus? En waarschijnlijk komt bij Handelingen in de Inleiding een eenigszins breed opgezette beschrijving van het leven van Paulus met chronologie?

Maar zoo wenschend en vragend zou ik het vóór mij liggend deeltje uit het oog verliezen. Den Hooggeleerden bewerker kunnen we recht dankbaar zijn voor zijn kostelijke bijdrage tot meer verstaan van dit stuk der Heilige Schrift.

Ook dit deel zal zijn weg wel vinden.

Dr C. BOUMA.

Levensbericht van Dr. A. Kuyper door H. Colijn. Kampen, J. H. Kok.

Dit „Levensbericht" schreef de heer Colijn op verzoek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Maar zoo zegt de Schrijver zelf: „De Handelingen der Maatschappij, waarin dit Levensbericht verscheen, worden door onze gewone menschen niet gelezen. Daarom verheugde het mij den heer Kok bereid te vinden, eene afzonderlijke uitgave van het Bericht te doen verschijnen. Voor hem wel het meest hoop ik, dat er onder ons volk nog genoegzame waardeering voor Kuyper's werk aanwezig zal blijken te zijn, om het zwakke in mijne poging, om dit machtige levensbeeld te teekenen, over het hoofd te doen zien."

In deze brochure hooren we dus onzen tegenwoordigen Leider, die reeds zulk eene groote plaats verwierf in de harten der anti-revolutionnairen, over den ontslapen Leider.

Over een genie als Kuyper, die zich op zoo velerlei terrein bewoog en gedurig weer bleek (om met Bavinck te spreken) primus inter pares (de eerste onder gelijken) te zijn, een zeer beknopt Levensbericht, gelijk dit door deze Maatschappij geëischt wordt, te schrijven, is wel eene bij uitstek moeilijke taak.

De heer Colijn gevoelde dit diep.

Daarom ging hij bij het schrijven niet te werk op de gewone wijze.

Colijn geeft niet eene biographie van Kuyper, verhaalt niet in geregelde volgorde de gebeurtenissen in Kuyper's leven, velt niet een waardeeringsoordeel over Kuyper als Theoloog, Wijsgeer, Staatsman, Journalist enz. en biedt niet eene breede weerlegging van de beschuldigingen tegen Kuyper ingebracht.

Maar toch heeft de Auteur, die zoo gemakkelijk de pen voert, gepoogd ons den *heelen* Kuyper te doen zien. Daartoe beschreef hij zijnen voorganger in zijne beteekenis voor ons nationale leven.

Dit is wel een zeer gelukkige greep geweest.

We krijgen nu niet eene opsomming van dingen, die van algemeene bekendheid zijn — voor bijzonderheden ontbrak de plaatsruimte — maar Colijn's visie op Kuyper.

Dit wekt al aanstonds uwe aandacht.

En door wat ge leest blijft uw aandacht van het begin tot het einde gespannen.

Deze kijk op den persoon en den levensarbeid van Dr A. Kuyper is in hooge mate belangwekkend en wie voortaan over Kuyper schrijven wil, is verplicht deze bladzijden goed in zich op te nemen en ze ernstig en nauwgezet te overwegen.

Hier is iemand aan het woord, die u in enkele forsche lijnen ten voeten uit Kuyper zien laat. Met hartelijke sympathie en nauwe geestverwantschap. Met groote waardeering en met die kennis, welke tot een juist oordeel in staat stelt. Ook met die eerlijkheid, die gebreken niet bedekt, en met die wijze bezonnenheid, die ver blijft van overdrijving en van menschen-vergoding .

Wat de Schrijver zich ten doel stelt, heeft hij, mijns inziens, bereikt. Hij doet aan vrienden en politieke tegenstanders Kuyper beter verstaan en het zou me niet verwonderen als vele lezers uit de kringen, die voorheen zoo onbarmhartig over Kuyper oordeelden, met eenige beschaamdheid dit Levensbericht uit de hand leggen en aan Colijn gewonnen geven: „Een nationale figuur inderdaad, niet ondanks, maar krachtens zijn partijkiezen".

In schets gebracht, bevat dit keurige (ik meen te mogen zeggen: geniale) boekske het volgende.

Eerst de stelling: Het levenswerk van Kuyper droeg een nationaal karakter. Daarna de goed geslaagde teekening van de geestesgesteldheid ten onzent in de eerste helft der vorige eeuw. Vervolgens de overeenkomst en het verschil tusschen Scholten en Kuyper. Dan Kuyper's bekeering en zijne besliste levenskeuze. („Het moet hem niet gemakkelijk gevallen zijn, den man met het brillante intellect. Doch zoo aan iemand dan is aan Kuyper het woord bewaarheid, dat men zijn ziel slechts kan behouden, door haar te willen verliezen. Deze overgave is de groote genade in Kuyper's leven geweest; de kern van de kracht, die hem levenslang heeft gesterkt.") En voorts Kuyper's teeder gemoedsleven en zijne hardhandigheid; zijn levensdoel: de bevordering van de geestelijke kracht van het Gereformeerde volk; zijn verblijf te Utrecht en zijne kennismaking met Beets en Groen van Prinsterer; het verschil en de overeenkomst tusschen het streven van Groen en dat van Kuyper; het leggen van een meer direct verband met het Gereformeerde volk na de komst in Amsterdam; de worsteling om de vrijmaking der kerk; de breuk met Lohman; de stichting van de Vrije Universiteit; Kuyper als geleerde; de doleantie; de vrijmaking van de school; Kuyper als kamerlid en als minister; de poging om Kuyper als publiek man onmogelijk te maken; Kuyper's reis in het Oosten; zijne laatste levensjaren; zijne meditatie's. Ten slotte de samenvatting van den Schrijver.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde deed eene goede keus, toen zij onzen Leider vroeg zijn voorganger in beeld te brengen.

Met piëteit en talent kweet Colijn zich van zijne vereerende opdracht.

Hij leverde hoogstaand werk.

HONIG.

Kuyper-Bibliographie door J. C. Rullmann, met een inleidend woord van Z.Exc. H. Colijn. Deel I (1860—1879). Compleet in drie deelen; prijs per deel: ing. *f* 4.50, geb. *f* 5.50, te 's-Gravenhage bij Js. Bootsma, 1923.

Dit werk van Ds J. C. Rullmann wordt met zeer waardeerende woorden door minister H. Colijn ingeleid bij het lezend publiek. Aan dit inleidend woord gaat vooraf een aanhaling uit een artikel van Prof. Mr A. Anema, waarin gewag wordt gemaakt van een heiligen *erfschat* door Kuyper ons nagelaten en in het sober gesteld woord vooraf van de hand van den Schrijver wordt herinnerd aan een ander woord van den zooeven genoemden jurist, waarin deze de studenten opwekt om zich dien schat, dien Kuyper ons naliet, eigen te maken. Dit zal alleen kunnen, als zij deugdelijk en liefdevol doordringen in Kuyper's geschriften. Doch tot dit laatste is weer noodig om die geschriften uit den tijd van hun ontstaan te verklaren en daartoe nu geeft Ds J. C. Rullmann eene historische toelichting bij die geschriften. Dat deze historicus daartoe wel bekwaam en genoegzaam toegerust is, niemand onder ons die daaraan zou durven twijfelen, doch dat hij die toelichting op zulk een meer dan voortreffelijke wijze zou geven, dit is mijn hoogstgespannen verwachting nog te boven gegaan.

Men schrijft wel eens over iemand, die suo jure geroepen wordt tot eenig werk van gewichtigen aard, ook al zijn de rechtsgronden daarvoor niet immer onbetwistbaar. Bij Rullmann waren ze dit zeer zeker wel, maar zijn ze, door

wat wij hier reeds voor ons hebben, nog steviger gefundeerd.

De verluchting op de allereerste bladzijde van het werk getuigt onmiddellijk van Rullmann's eclectischen geest als historicus : *Dr A. Kuyper aan zijn schrijftafel* van *Jan Veth*, een der allermooiste portretten van Kuyper en het meest passend voor dit boek. Met piëteit bekijken de bezoekers van het Kuyperhuis dit reusachtig bureau de ministre met dien grooten leuningstoel, waaraan deze groote werker zooveel heeft gewerkt.

Deze *bibliografie* is haast een *biografie*. Wij kunnen aan de hand van dit werk de ontwikkelingsgeschiedenis van Kuyper bijkans van maand tot maand volgen ; tevens geeft het ons een goed overzicht van de ontwikkeling van de vorige eeuw. Naast Kuyper maken wij kennis met een groot aantal van de leidende figuren uit de histoire contemporaine van ons volk. De keuze van de stukken uit Kuyper's werken, belicht door wat de auteur ons laat lezen uit die van Kuyper's bestrijders, beoordeelaars, medestanders enz., verraadt hoezeer Rullmann thuis is in deze zeer belangrijke periode uit onze geschiedenis. Wie voortaan over haar wil worden ingelicht; wie over haar mee wil spreken zal dit werk moeten hebben bestudeerd. Uit dit boek blijkt van de eerste tot de laatste bladzijde dat Kuyper vóór alles *historicus* was en hoe groot een historicus ! „doch een *kerkhistoricus* die *kerkreformateur* is geworden, die in plaats van geschiedenis te *schrijven*, een geschiedenis *heeft gemaakt*". Deze aanhaling biedt tevens een staaltje van de fijne gave, die de auteur bezit om met weinige woorden bizonder veel te zeggen.

Ons geslacht *moet* dit boek lezen en het zal telkens weer met verrassing merken, dat wat het aanzag voor nieuwigheden van hen, die zichzelf gaarne noemen of ook genoemd worden de jongeren, reeds door Kuyper voor vijftig en zestig jaar werd gedacht en geschreven.

Dan verder moeten zij die beweren dat de actie van '86 *gemaakt* is en *niet geboren*, wel heel erg à parte pris zijn of ook verraden van allen historischen zin ontbloot te wezen,

indien ze voortgaan met dergelijke dingen te beweren ; zij blijkt zoo klaar uit den gang der ontwikkeling hier geschetst, bij de toelichting gegeven op Kuyper's werken, het eindpunt te zijn van den weg, waarop Kuyper den voet zette na den grooten omkeer in zijn leven.

Veel laster zal na de verschijning van dit werk moeten verstommen; veel wat niet al te klaar was thans helder zijn. Zoo min *Doumergue* zijn *Vie de Jean Calvin* kon schrijven dan na de studiën van *Herminjard*, met zooveel liefde en akribie gedaan, evenzeer was het noodzakelijk dat eerst een werk als deze bibliografie werd geschreven, met even groote liefde en even groote kennis en gaven als de fijne Calvijnkenner bezat van het leven van Calvijn, dat de man haast van dag tot dag kon nagaan, zoo gaat het ook Ds J. C. Rullmann ; het is alsof hij Dr A. Kuyper kan volgen zeer van nabij ; van Beesd naar Utrecht, van Utrecht naar Amsterdam en op dien weg van vergadering tot vergadering, van de studeerkamer naar de consistorie en van de consistorie naar den kansel.

Genoeg ter aanbeveling ! Die dit boek *niet* leest, doet zich zelf schade en schaadt de heerlijke zaak, waarvoor Kuyper streed ; waartoe God hem gaf aan ons volk en land, welks zaak Rullmann met zijn bizondere gaven door dit werk op eminente wijze heeft gediend.

Een bibliografie is gemeenlijk taai en alleen te lezen en te bestudeeren door vakmannen, historici van professie.

Deze bibliografie is geschikt om door een ieder gelezen te worden, die de historie van ons land en van ons volk lief heeft en haar merkwaardige ontwikkeling in de vorige eeuw wil kennen.

Zij brengt ook aan het licht hoezeer de uitkomst en het verloop, die de zaken in Kerk en Staat hebben genomen, telkens weer de daden van Kuyper hebben gerechtvaardigd en die zijn bestrijders in het licht stellen, dat daarop dient geworpen te worden om ze naar wat ze zijn te waardeeren.

Dit werk is een eerezuil voor Dr A. Kuyper en het eert

evenzeer hem, die haar heeft opgericht en welke universiteit zal nu dingen naar de eer om dezen *doctor universalis* te inrolleeren op de lijst harer doctoren?

G. KEIZER.

Van den Troon naar het Schavot, de geschiedenis der Fransche Revolutie aan ons volk verhaald door J. Schouten. Derde druk, J. H. Kok, Kampen. 1923.

Met eenigen schroom breng ik mijn bedenkingen in tegen dezen titel. Het is reeds de derde druk, die voor mij ligt; zoo moet ik dan veronderstellen dat recensenten van de voorafgaande drukken geen bezwaren daartegen hebben ingebracht of ook, dat die niet van zoo overtuigend karakter werden geacht, dat de schrijver zich daardoor gedrongen gevoelde om dien te veranderen. Mijn bezwaar gaat tegen den ondertitel: *de* geschiedenis der Fransche Revolutie aan ons volk verhaald. Die titel is *weidsch*. Ik denk aan de groote historiewerken, aan de beschrijving van deze geweldige gebeurtenis gewijd. Om dezen ondertitel te rechtvaardigen zou in ieder geval een hoofdstuk moeten voorafgaan met een bondige weergave van wat deze catastrophe deed geboren worden; een zeer duidelijke beschrijving van haar vóór-geschiedenis. Wij moeten voorzichtig zijn met de titels, die wij geven aan een werk! Veel liever had ik als ondertitel gegeven: *Schetsen of tafereelen* uit de geschiedenis der Fransche Revolutie. Juist wijl dit boek zooveel aftrek vindt, moet de schrijver ook de kleine vlekjes wegnemen.

In het woord vooraf wijst de heer J. Schouten op het feit dat wel veel over de Revolutie wordt geschreven, maar dat zij slecht wordt gekend.

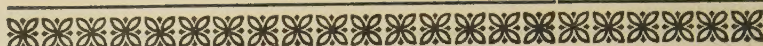
Wij juichen elke poging toe, die ons dit tijdperk beter kan leeren kennen en ook doen verstaan, in zijn oorsprong, karakter en verloop en daartoe kunnen ook deze schetsen dienen. In dit boek worden schrikkelijke tafereelen geschetst

en dat niet met te sterke kleuren ; inderdaad zijn wij hierbij getuigen van *triomfen van Satan*. Boeken van dergelijke strekking moeten verspreid en gelezen worden, alsof het tractaatjes waren. Ook deze sierband is van *Joh. Braakensiek* en de conceptie is geniaal: een soldaat met een roode Jacobijnen-muts en drie-kleurige broek, met klompen en roode kousen en wit kalken-pijpje in den mond ; welk een liederlijk gezicht ligt in den koninklijken zetel, die bekleed is met blauw en bezaaid met de lelies ; met zijn lompen voet trapt hij op het koninklijk hermelijn. Een juist beeld van den geest der Revolutie, van den geest, die gemeenlijk de revolutionnairen bezielt. Om een beginsel te kennen moet men het toetsen aan de uitersten, die er zonder inconsequentie uit voortvloeien. Nu dit uiterste, geen fantasiebeeld ! dit uiterste, dat de werkelijkheid nog oneindig ver in ploertigheid heeft overtroffen, is hier op den band geteekend door den grooten caricaturist, die echter evenzeer blijk geeft de diepe, zij het ook akelijke werkelijkheid, juist in beeld te kunnen weergeven.

Eere den uitgever, die ook in bandversiering voor niemand wenscht onder te doen en daartoe de bekwaamste mannen uit ons volk engageert.

Mogen Schrijver en Uitgever genoegen beleven van deze uitgave, die door al onze jonge menschen moet worden gelezen en daartoe behoort te zijn in de bibliotheken, zoowel der openbare leeszalen als in die onzer vereenigingen. Het geheel is verlucht door vele platen !

G. KEIZER.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr A. van der Flier, Jesaja I.
J. B. Wolters, Groningen.
Dr Th. Haitjema. De Norm der Waarheid.
J. B. Wolters, Groningen.
Menigerlei Genade. Dertiende Jaargang, No. 27—30.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
K. Schilder. Licht in den rook.
Delft, W. D. Meinema. 1923.
H. Colijn. Levensbericht van Dr A. Kuyper.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
J. J. Koopmans. Gods weg is volmaakt. Leerrede over Ps. 18 : 31.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
Runa. Niets menschelijks vreemd. Derde druk.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
J. Schouten. Van den Troon naar het Schavot.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
Dr A. Troelstra. Hoofdzaken van Bijbelkennis, I. Het Oude Testament. Derde druk. II. Het Nieuwe Testament. Tweede druk.
Amsterdam, H. A. van Bottenburg. 1923.
Js van der Linden. In de oefenschool des gebeds.
Den Haag, Js Bootsma. 1923.
Dr A. Kuyper. De Engelen Gods. Tweede druk.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
Th. Moreux. De geheimzinnige wetenschap der Pharao's. Vertaald door Dr T. J. Boks.
Wageningen, Gebrs. Zomer & Keuning.
Menigerlei Genade. Dertiende Jaargang. Nos. 30—35.
Kampen, J. H. Kok. 1923.
De Bijbel opnieuw uit den grondtekst vertaald door Dr H. Th. Obbink. Tiende stuk.
Amsterdam, S. L. van Looy. 1923.